

Μαρία Κ. Καλλή

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

0. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

0.1. Ιστορική Εισαγωγή

Μεσαιωνική Κύπρος

Η Μεσαιωνική Κύπρος ήταν το ανατολικότερο σύνορο - αλλά και το σημείο συνάντησης - ανάμεσα στον χριστιανικό και ισλαμικό κόσμο, ο τελευταίος σταθμός των προσκυνητών που ταξίδευαν από τη Δύση δια θαλάσσης στους Αγίους Τόπους. Μετά την αραβική εξάπλωση στα μέσα του 7ου αιώνα, η Κύπρος, κατά διαστήματα, και για τρεις περίπου αιώνες (649-965) βρισκόταν υπό αραβική κυριαρχία, ή στην καλύτερη περίπτωση, υφίστατο ενός είδους συγκυριαρχία Αράβων και Βυζαντινών· κατά την περίοδο αυτή το νησί δεν είχε ιδιαίτερη πνευματική και οικονομική σημασία για τις δύο μεγάλες δυνάμεις της Ανατολής. Τρεις αιώνες αργότερα, η Κύπρος απετέλεσε και πάλι μια σημαντική βυζαντινή επαρχία (965 μ.Χ.). Στα τέλη του 12ου αιώνα κατελήφθη από τους Σταυροφόρους της τρίτης σταυροφορίας και πουλήθηκε πρώτα στους Ναΐτες ιππότες και λίγο αργότερα (1192) στους Λουζινιανούς, Φράγκους ηγεμόνες από τη Γαλλία. Το νησί έμεινε υπό την κυριαρχία των Δυτικών για τρεις αιώνες (1192-1489) και πέρασε επίσημα στα χέρια των Ενετών από το 1489 μέχρι το 1570/1, οπότε κατελήφθη από τους Οθωμανούς Τούρκους. Για άλλους τρεις αιώνες τελούσε υπό οθωμανική κατοχή.

Η ελληνική γλώσσα μιλιόταν και γραφόταν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής. Λόγω όμως της επίδρασης των αλλογλώσσων κατακτητών στην κυπριακή διάλεκτο ενσωματώθηκε πλήθος - ελληνοποιημένων συχνά - γαλλικών και ιταλικών δανείων¹. Ο Λεόντιος Μαχαιράς σημειώνει: «καί 'πήραν τὸν τόπον οἱ λαζαριάνηδες καὶ ἀπὸ τότες ἀρκέψα νὰ μαθάνουν φράνγκικα καὶ βαρβαρίσαν τὰ ρωμαῖκα... καὶ γράφομεν φρανγκικά καὶ ρωμαῖκα ὅτι στὸν κόσμον δὲν ἤξεύρουν ἵνα συντυχάνομεν...».

Κάποιοι εκκλησιαστικός συγγραφέας σημειώνει σχετικά με τη γλώσσα της περιόδου: «Ὁδε λαλῇ καὶ ἐρμινέβῃ τὸν πίνακα τοῦ παρώντος βιβλίου τῆς κρίσεως τῆς αὐλῆς τοῦ βίσκουντάτου. ὁ ἐνδοξότατος αὐθέντης καὶ ὁδηγῶς τοῦ ριγάτου τῶν ἱεροσολήμων· ὀνόματι κούντε ὀρφίου δὲ ποιλιοῦν ἐπῖκεν νὰ το γράψουν εἰς τὴν διὰ λεκτῶν του· φρανζόζικα· εἰστο αὐτῷ ριγάτων ἱερωσολύμων. τῷ πῶν

έμεταβάλητην εἰς ρωμαϊκά· ἐνεπισημῶν ἀνδρῶν»,² δηλαδή στο γλωσσικό ιδίωμα των μορφωμένων της νήσου.

0.2. Πηγές

Για τη μελέτη της ελληνικής εκκλησιαστικής γλώσσας στην Κύπρο κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο χρησιμοποιήθηκε ως βάση το έργο των Constantinides - Browning, *Dated Manuscripts from Cyprus to the Year 1570*. Περιέχει χρονολογημένα ελληνικά χειρόγραφα που αντιγράφηκαν στην Κύπρο ή αλλού από Κύπριους αντιγραφείς από τον 10ο αιώνα μέχρι την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς Τούρκους.

Ο λόγος για την επιλογή του συγκεκριμένου υλικού είναι ότι πρόκειται για χειρόγραφα που περιέχουν εκκλησιαστικά κείμενα στα περιθώρια των οποίων υπάρχουν σημειώσεις των κατόχων τους, μοναχών και ιερέων. Στα εκκλησιαστικά κείμενα αυτά καθ' αυτά, ανιχνεύονται ελάχιστα διαλεκτικά στοιχεία ενώ στα σχόλια των περιθωρίων οι διαλεκτικοί τύποι είναι περισσότεροι.

Τα χειρόγραφα περιέχουν κείμενα ποιητικά, ως επί το πλείστον εκκλησιαστικούς ύμνους και πεζά. Περιλαμβάνουν «ενθυμήσεις» και σημειώσεις για γεννήσεις και θανάτους, χειροτονίες ιερέων, τιμές τροφίμων και άλλων προϊόντων, φυσικές καταστροφές και άλλα σημαντικά γεγονότα. Ενδιαφέρουσες είναι ακόμα οι σημειώσεις που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα. Όλες αυτές οι πληροφορίες είναι πολύ σημαντικές για τη γνώση της Μεσαιωνικής Κύπρου, αφού οι ιστορικοί και οι χρονογράφοι είχαν λίγα να πουν στις αφηγήσεις τους για τα «ασήμαντα» αυτά γεγονότα.

Ανάμεσα στους αντιγραφείς των χειρογράφων αυτών είναι και μερικοί πολύ γνωστοί όπως οι Κωνσταντίνος και Ρωμανός Αναγνώστης, ο Δημήτριος Ρωμανίτης, ο Αμβρόσιος, ηγούμενος της μονής Ανδρείων, ο Φιλόθεος, ηγούμενος της μονής Ιέρακος (Άρακος;), ο Ιερώνυμος Τραγωδιστής κ.ά.

Η γλώσσα των κειμένων είναι η επίσημη γλώσσα της ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Τα κείμενα όμως αυτά περιέχουν σποραδικά τύπους που ανήκουν στην κυπριακή διάλεκτο της εποχής. Όπως είναι αναμενόμενο, οι διαλεκτικοί τύποι, εξαιτίας της φύσης των κειμένων, δεν είναι πολυάριθμοι.

0.3. Προβλήματα ερμηνείας - Ιδιαιτερότητα της εκκλησιαστικής γλώσσας

Σε αυτή τη μελέτη επιχειρείται η εξέταση της γλώσσας των εκκλησιαστικών αυτών κειμένων κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή, η περιγραφή και η ανάλυση των χαρακτηριστικών της. Τα προ-

βλήματα που ανέκυψαν ήταν κυρίως τα ακόλουθα:

(α) Έλλειψη σχετικής βιβλιογραφίας³.

(β) Πρόβλημα που αφορά στα δάνεια: αν και γνωρίζουμε συνήθως την προέλευση και την ετυμολογία ενός όρου, δεν μπορούμε να ξέρουμε την ακριβή του προφορά την εποχή που εισήχθη στην Κύπρο. Αυτό βέβαια είναι γενικότερο πρόβλημα των δανείων.

(γ) Η μελέτη αυτή αφορά στην ελληνική γλώσσα όπως διαγράφεται μέσα από εκκλησιαστικά κείμενα και στις επιδράσεις που δέχεται η μορφή αυτή του γραπτού λόγου από την κυπριακή διάλεκτο. Επειδή οι άνθρωποι που έγραψαν τα κείμενα αυτά κατά περίπτωση είναι πολύ μορφωμένοι, αλλά προπάντων επειδή βρίσκονται σε συνεχή επαφή με τα εκκλησιαστικά κείμενα, ο προφορικός τους, όπως φαίνεται, αλλά κυρίως ο γραπτός τους λόγος δεν επηρεάζεται πολύ από τη διάλεκτο. Επομένως, δεν μπορούμε να εξαγάγουμε συμπεράσματα για την κυπριακή διάλεκτο ευρύτερων στρωμάτων. Η γλώσσα της Εκκλησίας από τη φύση της είναι συντηρητική. Οι εξωτερικοί παράγοντες την επηρεάζουν πολύ λίγο και η εξέλιξη της στο πέρασμα των χρόνων είναι περιορισμένη⁴. Στο τέλος της μελέτης θα γίνει μια σύγκριση της γλώσσας των κειμένων.

(δ) Το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι ότι μελετούμε τη γλώσσα από χειρόγραφα που γράφτηκαν σε μια περίοδο από τον 10ο μέχρι τον 16ο αιώνα και από διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων. Άλλοι ήταν Κύπριοι που ζούσαν στην Κύπρο και έγραφαν στην κυπριακή διάλεκτο· άλλοι ήταν Κύπριοι που είχαν ζήσει για μεγαλύτερα ή μικρότερα διαστήματα σε άλλες περιοχές, μιλούσαν και επομένως έγραφαν επηρεασμένοι από άλλες διαλέκτους του ελληνικού χώρου· άλλοι δεν ήταν καν Κύπριοι. Συντάκτες και αντιγραφείς των χειρογράφων αυτών ήταν άνθρωποι διαφορετικών κοινωνικών τάξεων και διαφορετικής μόρφωσης.

1. ΦΩΝΗΤΙΚΗ - ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

1.1. Φωνήεντα

1.1.1. Το /a/

1.1.1.1. Εναλλαγή /a/ ~ /e/

1. συνεξάρτιον⁵

Αρ. 45 σελ. 196⁶, 1336 μ.Χ.

2. παρπατεί

Αρ. 74 σελ. 271, 1530 μ.Χ.

3. ανορίαν

Αρ. 106 σελ. 358, 1569 μ.Χ.

Η εναλλαγή στο πρώτο παράδειγμα οφείλεται προφανώς σε παρετυμολογία (σύγχυση με τη λέξη *έξι*). Το δεύτερο παράδειγμα οφείλεται σε οπισθοχωρητική αφομοίωση ή σε άνοιγμα /e/ > a/-r⁷. Στο τρίτο παράδειγμα ίσως να οφείλεται σε παρετυμολογία (θεωρήθηκε ότι

πρόκειται για το στερητικό ή προθετικό α-).

1.1.2. Το /e/

1.1.2.1. Εναλλαγή /e/ ~ /i/

1. αρσενώης (=Αρσινόης)	Αρ. 66 σελ. 253, 1500 μ.Χ.
2. κουρέων (=Κουριέων)	Αρ. 66 σελ. 253, 1500 μ.Χ.

Η εναλλαγή στο παράδειγμα 1 οφείλεται σε παρετυμολογία (σύγχυση με τη λέξη *άρσεν*) όπως και στο παράδειγμα 2 (σύγχυση με το όνομα *κουρεύς*). Στο παράδειγμα αυτό η εναλλαγή παρατηρείται σε περιβάλλον /r/: το /i/ > [e] /-r.

1.1.3. Το /i/

1.1.3.1. Εναλλαγή /i/ ~ /e/

1. εξηρίζοσεν	Αρ. 7 σελ. 77, 1531 μ.Χ.
2. χρίος	Αρ. 7 σελ. 78, 1531 μ.Χ.
3. ηύφθασα	Αρ. 62 σελ. 244, 1475 μ.Χ.
4. δηκαιβρίου	Αρ. 95 σελ. 325, 1552 μ.Χ.
5. δικαίμβριου	Αρ. 105 σελ. 354, 1566 μ.Χ.

Στα παραδείγματα 1 και 2 η στένωση αφορά την αύξηση των ρημάτων: συλλαβική αύξηση η- αντί ε-⁸. Στα δύο τελευταία παραδείγματα η στένωση παρατηρείται στη συγκεκριμένη λέξη ίσως λόγω παρετυμολογίας (σύγχυση με τη λέξη *δίκαιον*): την ίδια ένδειξη παρέχει επίσης και η ορθογραφία της λέξης.

1.1.4. Το /o/

1.1.4.1. Εναλλαγή /o/ ~ /u/

1. τραγωδίστου	Αρ. 101 σελ. 339, 1559 μ.Χ.

Εδώ πρόκειται για υπερδιόρθωση. Ο συγγραφέας αποκαθιστά τον «ορθό τύπο» διότι προφανώς γνωρίζει την ετυμολογία της λέξης (*ωδή*).

1.1.5. Το /u/

1.1.5.1. Εναλλαγή /u/ ~ /o/

1. λευκουσίαν	Αρ. 1 σελ. 51, 1062 μ.Χ.
2. λευκουσίας	Αρ. 12 σελ. 95, 1193 μ.Χ.
3. λευκουσία	Αρ. 31 σελ. 161, 1317 μ.Χ.

4. ουλα	Αρ. 73 σελ. 270, 1527 π.Χ.
5. απού	Αρ. 79 σελ. 284, 1535 μ.Χ.
6. Φουκά	Αρ. 97 σελ. 332, 1555 μ.Χ.

Στα παραδείγματα 1-3 το /o/ εναλλάσσεται με το /u/ προφανώς λόγω παρετυμολογίας (λευκός + ουσία). Ας σημειωθούν οι τύποι 4 και 5, χαρακτηριστικοί της διαλέκτου ως τις μέρες μας.

1.1.6. Προθετικό φωνήεν

1. ονομίσματα	Αρ. 1 σελ. 50, 1062 μ.Χ.
2. εχρωνίας	Αρ. 1 σελ. 50, 1062 μ.Χ.

Κοινό χαρακτηριστικό της ελληνικής ήδη από την αρχαιότητα⁹ είναι το προθετικό φωνήεν, κυρίως για να διευκολύνεται η προφορά όταν ακολουθούν δύο σύμφωνα. Όσον αφορά το πρώτο παράδειγμα, το φωνήεν προστίθεται στην αρχή λόγω παρετυμολογίας (σύγχυση με τη λέξη *όνομα*). Το δεύτερο παράδειγμα παρουσιάζεται σε διάφορες μορφές, λόγω παρετυμολογίας (*εν+χρόνος*): με αφετηρία το προθετικό φωνήεν δημιουργούνται από παρετυμολογία ή υπερδιόρθωση νέοι τύποι:

1. ένχρονία	Αρ. 1 σελ. 51, 1062 μ.Χ.
2. ενχρονίας	Αρ. 14 σελ. 102, 1200 μ.Χ.
3. έγχρονίας	Αρ. 31 σελ. 161, 1317 μ.Χ.

1.1.7. Αφαίρεση

1. γουμένου	Αρ. 7 σελ. 79, 1112 μ.Χ.
2. η πία	Αρ. 49 σελ. 207, 1348-52 μ.Χ.
3. ξιγάται	Αρ. 73 σελ. 270, 1527 μ.Χ.
4. γρονήσει (αγρονίζει= γνωρίζει)	Αρ. 74 σελ. 271, 1530 μ.Χ.

Η αφαίρεση του μη τονούμενου αρχικού φωνήεντος είναι γνωστό φαινόμενο της ελληνικής¹⁰.

1.1.8. Συναίρεση [ii]~[i]

1. εκποησε (=εκποίησε)	Αρ. 3 σελ. 62, 1080 μ.Χ.
2. επηκεν (=εποίηκεν)	Αρ. 51 σελ. 214, 1353 μ.Χ. ¹¹
3. δανήλ (=Δανιήλ)	Αρ. 65 σελ. 253, 1492/3 μ.Χ.
4. πήσει (=ποιήσει)	Αρ. 74 σελ. 273, 1530 μ.Χ.

1.2. Σύμφωνα**1.2.1. Χειλικά****1.2.1.1. /p:/(?)¹²~/p/ (ΠΠ~Π)**

1. Ευριππίδους

Αρ. 58 σελ. 234, 1460-65 μ.Χ.

Η ορθογραφία ίσως να οφείλεται σε παρετυμολογία του ονόματος (σύγχυση με σύνθετα που έχουν ως β' συνθετικό τη λέξη *ἵππος*). Η γενική οφείλεται προφανώς σε σύγχυση με τη γενική των ονομάτων τύπου *Σωκράτης*, σύγχυση που χρονολογείται πριν από τα χρόνια της κοινής.

1.2.1.2. /p~/~p:/ (Π~ΠΠ)

1. ειπέβουσι (=ιππεύουσι)

Αρ. 60 σελ. 240, 1469 μ.Χ.

2. είπου (=ίππου)

Αρ. 60 σελ. 240, 1469 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.10.

1.2.1.3. /p~/~b/ (Π~ΜΠ)

1. πράτζο (=μπράτσο

<βενετ. *brazzo*)

Αρ. 96 σελ. 330, 1553 μ.Χ.

Πρόκειται για το φαινόμενο της αηχοποίησης, βλ. § 1.2.11.

1.2.2. Οδοντικά**1.2.2.1. /t:/(?)¹³~/t/ (ΤΤ~Τ)**

1. μούττη

Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.

2. ομπρίττερα

Αρ. 97 σελ. 332, 1555 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.9.

1.2.2.2. /t~/~t:/ (Τ~ΤΤ)

1. συντάτουσι

Αρ. 4 σελ. 67, 1089/90 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.10.

1.2.2.3. /t~/~θ/ (Τ~Θ)

1. ἦρτε

Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.

2. μετιέναι

Αρ. 49 σελ. 207, 1348-52 μ.Χ.

3. ευχεστε

Αρ. 60 σελ. 239, 1469 μ.Χ.

4. μνήστιτι

Αρ. 62 σελ. 243, 1475 μ.Χ.

5. εξοδιάστησαν

Αρ. 92 σελ. 318, 1551/2 μ.Χ.

6. εγοράστη

Αρ. 92 σελ. 325, 1552 μ.Χ.

Είναι γενικό φαινόμενο της ελληνικής η τροπή του συμπλέγματος /sθ/ σε /st/¹⁴ αλλά και του /rθ/ σε /rt/ αντίστοιχα, λόγω του ότι στη διάλεκτο δεν γίνονται ανεκτά δύο αλληπάλληλα διαρκή· κατά συνέπεια, ανομοιούται το ένα και τρέπεται σε στιγμιαίο (παραδείγματα 1, 3-6). Στο παράδειγμα 2 το σύμφωνο δεν γίνεται «δασύ» προ «δασυνό-

μενου» φωνήεντος, διότι τα αρχαία δασέα έχουν τραπεί προ πολλών αιώνων σε τριβόμενη.

1.2.2.4. /t~/d/ (Τ~ΝΤ)

1. τε (<de) Αρ. 31 σελ. 163, 1317-20 μ.Χ.

2. ατήδικον (=αντίδικον) Αρ. 43 σελ. 191, 1334-35 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.11.

1.2.3. Υπερωικά

1.2.3.1. /k:/(?)¹⁵~/k/ (ΚΚ~Κ)

1. τζακκισμένα¹⁶ Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.

2. ράκκος Αρ. 92 σελ. 319, 1551/2 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.9.

1.2.3.2. /x~/k/ (Χ~Κ)

1. ησχάριώτου Αρ. 43 σελ. 191, 1334/5 μ.Χ.

Ίσως πρόκειται για υπερδιόρθωση (/sx/ αντί /sk/)¹⁷. στη διάλεκτο το σύμπλεγμα /sx/ ανομοιούται σε /sk/: ο γραφέας έχει γνώση του διαλεκτικού αυτού χαρακτηριστικού γι' αυτό και διορθώνει σε αυτό που θεωρεί «ορθό», ακόμη και τύπους που κανονικά έχουν /sk/.

1.2.4. Συριστικά

1.2.4.1. /s:/(?)¹⁸~/s/ (ΣΣ~Σ)

1. νίσσω (=νήσω) Αρ. 1 σελ. 50, 1062/3 μ.Χ.

2. νίσσω (=νήσω) Αρ. 16 σελ. 110, 1204 μ.Χ.

3. νύσσω (=νήσω) Αρ. 42 σελ. 190, 1334 μ.Χ.

4. τόσσα Αρ. 96 σελ. 327, 1553 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.9.

1.2.5. Έρρινα

1.2.5.1. /n:/(?)¹⁹~/n/ (ΝΝ~Ν)

1. στραβοννικόλα Αρ. 1 σελ. 52, 1062 μ.Χ.

2. ιάννουαριω Αρ. 3 σελ. 61, 1369 μ.Χ.

3. γενναρήου Αρ. 3 σελ. 61, 1369 μ.Χ.

4. ιουαννουαρίου Αρ. 16 σελ. 110, 1204/5 μ.Χ.

5. κατεβεννη Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.

6. εύγεννεν Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.

7. παγαίννουν Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.

8. ιάννουαριω Αρ. 30 σελ. 151, 1319 μ.Χ.

9. αεννάων Αρ. 58 σελ. 234, 1460-65 μ.Χ.

10. έπιγέννασιν Αρ. 58 σελ. 234, 1460-65 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.10.

1.2.5.2. Τελικό -ν

1. εγίνετwn	Αρ. 1 σελ. 52, 1062/3 μ.Χ.
2. εκμηθήειν (γ' ενικό)	Αρ. 1 σελ. 52, 1062/3 μ.Χ.
3. περίεστην (γ' ενικό)	Αρ. 2 σελ. 58, 1072/3 μ.Χ.
4. έδοκενμου	Αρ. 48 σελ. 205, 1345/6 μ.Χ.
5. έπόθανεν	Αρ. 97 σελ. 332, 1555 μ.Χ.

Οι τύποι 1-3 οφείλονται σε γενίκευση του τύπου του γ' ενικού παρατατικού ή αορίστου, γενίκευση που σχετίζεται με την ανάπτυξη ερρίνου αναλογικού προς τους τύπους σε -εν.

1.2.5.3. Σίγηση τελικού ερρίνου

1. τη χώρα ²⁰	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
2. τη Κύπρο	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
3. το παρώ βιβλίο	Αρ. 43 σελ. 191, 1334/5 μ.Χ.

Στα παραδείγματα 1 και 3 το τελικό -ν σιγείται προ εξακολουθητικού συμφώνου: πρβλ. § 1.2.5.4.

1.2.5.4. Σίγηση ερρίνου προ εξακολουθητικού συμφώνου

1. σιβοίου	Αρ. 1 σελ. 53, 1062/3 μ.Χ.
2. επιλαχάνοντι	Αρ. 2 σελ. 58, 1072-3 μ.Χ.
3. σεπτεβρίω	Αρ. 16 σελ. 106, 1204 μ.Χ.
4. πεπτη	Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.
5. νοευριο	Αρ. 20 σελ. 125, 1299 μ.Χ.
6. ασύχωρίτος	Αρ. 43 σελ. 191, 1334/5 μ.Χ.
7. νοευρίω	Αρ. 43 σελ. 191, 1334/5 μ.Χ.
8. Δεκεβρίου	Αρ. 50 σελ. 211, 1350 μ.Χ.
9. σηβηος	Αρ. 51 σελ. 214, 1353 μ.Χ.
10. ναζιαζού ²¹	Αρ. 58 σελ. 233, 1460-65 μ.Χ.
11. τιχάνι	Αρ. 60 σελ. 240, 1469 μ.Χ.
12. τιχοιμεν	Αρ. 60 σελ. 240, 1469 μ.Χ.
13. κόστα	Αρ. 74 σελ. 274, 1530 μ.Χ.
14. κωσταντίνος	Αρ. 96 σελ. 330, 1553 μ.Χ.

Στη σύγχρονη Κυπριακή το αποτέλεσμα της αφομοίωσης ενός ερρίνου από το σύμφωνο που ακολουθεί είναι ένα «διπλό» σύμφωνο· είναι όμως άγνωστο αν η αφομοίωση είχε συντελεσθεί ήδη κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

1.2.5.5. Ανάπτυξη ερρίνου

1. πάμφου	Αρ. 64 σελ. 250, 1483 μ.Χ.
2. βυγχαν	Αρ. 65 σελ. 251, 1492/3 μ.Χ.

Μια πιθανή εξήγηση της παρουσίας μη ετυμολογούμενου ερρίνου στα παραδείγματα 1 και 2 είναι ότι επειδή το σύμφωνο που βρισκό-

ταν σε μεσοφωνηεντική θέση προφερόταν ως διπλό/μακρό από τους διαλεκτόφωνους, ο αντιγραφέας-συντάκτης του κειμένου νόμισε ότι το “διπλό” είναι αποτέλεσμα αφομοίωσης συμπλέγματος ερρίνου και τριβομένου (βλ. παραπάνω § 1.2.5.4.) και έτσι αποκατέστησε τον κατά τη γνώμη του ορθό τύπο²².

1.2.5.6. /m:/(?)²³~/m/ (MM~M)

1. πριμικήριος
2. τανάθεμμαν
3. κράμμα

Αρ. 31 σελ. 159, 1317-20 μ.Χ.
Αρ. 65 σελ. 251, 1483 μ.Χ.
Αρ. 92 σελ. 319, 1551 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.9.

1.2.5.7. /m/~m:/ (M~MM)

1. αμωχοστον
2. αμόχοστον
3. γραμα

Αρ. 56 σελ. 228, 1406-8 μ.Χ.
Αρ. 84 σελ. 299, 1544 μ.Χ.
Αρ. 99 σελ. 335, 1556/7 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.10.

1.2.6. Υγρά

1.2.6.1. /l:/(?)²⁴~/l/ (ΛΛ~Λ)

1. δούλλος
2. μεγάλλου
3. απρίλλιω (= 'Απριλίω)
4. χαλκόπουλλον
5. πολλιχρονήσει
6. ίουλλίου
7. 'Απριλλίω
8. σκήλλα
9. πολλήν (το)
10. ψυχούλλαν
11. πουλλην
12. σίλλισί
13. πάνκαλλης

Αρ. 1 σελ. 53, 1062/3 μ.Χ.
Αρ. 5 σελ. 69, 1107-18 μ.Χ.
Αρ. 6 σελ. 72, 1112 μ.Χ.
Αρ. 7 σελ. 80, 1112 μ.Χ.
Αρ. 7 σελ. 78, 1112 μ.Χ.
Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
Αρ. 31 σελ. 160, 1317-20 μ.Χ.
Αρ. 51 σελ. 215, 1353 μ.Χ.
Αρ. 59 σελ. 237, 1460-65 μ.Χ.
Αρ. 74 σελ. 271, 1530 μ.Χ.
Αρ. 92 σελ. 317, 1551/2 μ.Χ.
Αρ. 95 σελ. 326, 1552 μ.Χ.
Αρ. 99 σελ. 335, 1556/7 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.9.

1.2.6.2. /r:/(?)²⁵~/r/ (PP~P)

1. αρράς

Αρ. 110 σελ. 369, 1322 μ.Χ.

Βλ. παρακάτω § 1.2.9.

1.2.6.3. Εναλλαγή υγρών (Λ~P ή P~Λ)²⁶

1. άρσου
2. άρπιλλίω

Αρ. 24 σελ. 139, 1313-20 μ.Χ.
Αρ. 51 σελ. 214, 1353 μ.Χ.

3. γληγορίου

Αρ. 62 σελ. 244, 1475 μ.Χ.

4. τέλμα

Αρ. 106 σελ. 357, 1569 μ.Χ.

1.2.7. Ημίφωνο**1.2.7.1. Ημιφωνοποίηση**

1. (του) γενναρήου	Αρ. 3 σελ. 63 1080 μ.Χ.
2. εγύρευα	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
3. έκαυγα	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
4. λαγό (=λαό)	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
5. πάγι	Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.
6. ηγούνι (=Ιούνη)	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
7. κέγι	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
8. εκάγην	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
9. πάγο	Αρ. 43 σελ. 191, 1334/5 μ.Χ.
10. να γίσε (=να είσαι)	Αρ. 68 σελ. 258, 1507-10 μ.Χ.
11. του γιερομονάχου	Αρ. 68 σελ. 258, 1507-10 μ.Χ.
12. γεγωργίου	Αρ. 68 σελ. 258, 1507-10 μ.Χ.
13. μαγιο (=Μαΐω)	Αρ. 96 σελ. 330, 1553 μ.Χ.
14. μαγήω	Αρ. 96 σελ. 330, 1553 μ.Χ.

Σε μεσοφωνηεντική θέση αναπτύσσεται συνοδίτης φθόγγος [j] για να αποφευχθεί η χασμωδία²⁷. Το φαινόμενο παρατηρείται πολύ συχνά αυτή την εποχή και είναι κοινό στην Ελληνική. Εδώ παρατηρείται τις περισσότερες φορές μεταξύ /a/ και /i/ (παρ. 5,8,10,13,14) και /a/ και /o/ (παρ. 4,9) και μετά από τη δίφθογγο /au/ η οποία προφανώς διατηρεί –οποραδικά τουλάχιστον– τη δίφθογγική της αξία [au].

1.2.8. Σίγηση τριβομένων σε μεσοφωνηεντική θέση

1. λίερού	Αρ. 77 σελ. 279, 1530-52 μ.Χ.
2. έπίεν	Αρ. 106 σελ. 358, 1569 μ.Χ.

Η σίγηση τριβομένων σε μεσοφωνηεντική θέση για λόγους αρθρωτικής οικονομίας αποτελεί χαρακτηριστικό της νεότερης κυπριακής διαλέκτου.

1.2.9. «Διπλά»²⁸ σύμφωνα

Βλ. § 1.2.1.1., § 1.2.2.1., § 1.2.3.1., § 1.2.4.1., § 1.2.5.1., § 1.2.5.6.

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της κυπριακής διαλέκτου, το οποίο συνεχίζεται ως τις μέρες μας, είναι ο διπλασιασμός των συμφώνων σε μεσοφωνηεντική θέση²⁹. Ο διπλασιασμός των γραφημάτων όταν αποδίδουν «μακρά» σύμφωνα ήταν μια πρακτική που τηρήθηκε ήδη από την αρχαϊκή εποχή.

1.2.10. Σ~Σ:

Βλ. § 1.2.1.2., § 1.2.2.2., § 1.2.5.7.

Σε λέξεις που κανονικά θα περίμενε κανείς διπλά σύμφωνα υπάρχει ένα. Αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το φαινόμενο της § 1.2.9. Πιθανοί λόγοι του φαινομένου είναι η παρετυμολογία ή η προέλευση των γραφένων από περιοχές (π.χ. Β. Ελλάδα, Πελοπόννησο κ.λ.π.) όπου τα σύμφωνα είναι ισόχρονα, ήδη από πολλούς αιώνες.

1.2.11. Αηχοποίηση

Βλ. § 1.2.1.3., § 1.2.2.4.

Γενική τάση της κυπριακής διαλέκτου είναι η αηχοποίηση, δηλαδή η τροπή των ηχηρών (ή ηχηροποιημένων) συμφώνων στα αντίστοιχά τους άηχα³⁰. Πρέπει όμως να τονίσουμε ότι οι περισσότερες λέξεις είναι δάνεια. Σε ελληνικές λέξεις το φαινόμενο δεν παρατηρείται στο εσωτερικό της λέξης, αλλά σε σύνταγμα λέξεων και κυρίως είναι αποτέλεσμα της σύγησης του ερρίνου:

π.χ. 1. τη Κύπρο	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
2. τη πικραμένη	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.

2. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

2.1. Ονόματα

2.1.1. Προσαρμογή στο κλιτικό σύστημα των ονομάτων (α' ή δ' κλίση)

I. Αρσενικά

1. γκουβερνούρης
(πρβλ. γαλλ. <i>gouverneur</i>)	Αρ. 31 σελ. 163, 1317-20 μ.Χ.
2. γκουβερνούριος
(πρβλ. γαλλ. <i>gouverneur</i>)	Αρ. 31 σελ. 163, 1317-20 μ.Χ.
3. λιζίων (πρβλ. γαλλ. <i>lige</i>)	Αρ. 31 σελ. 163, 1317-20 μ.Χ.

II. Θηλυκά

1. άμπάρρες (πρβλ. ιταλ. <i>barrare</i>)	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
2. τσάμπραν (πρβλ. γαλλ. <i>chambre</i>)	Αρ. 31 σελ. 163, 1317-20 μ.Χ.
3. μπουργεζίας
(πρβλ. γαλλ. <i>bourgeoisie</i>)	Αρ. 69 σελ. 261, 1512 μ.Χ.

III. Ουδέτερα

1. πάκτου (λατ. <i>pactum</i>)	Αρ. 49 σελ. 208, 1348-52 μ.Χ.

Τα δάνεια της Κυπριακής (και γενικότερα της Ελληνικής της εποχής που εξετάζουμε) προσαρμόζονται ως επί το πλείστον στο κλιτικό σύστημα των ονομάτων της ελληνικής και αφομοιώνονται. Η ένταξη στο ένα ή στο άλλο κλιτικό παράδειγμα γίνεται με κριτήριο τη μικρότερη ή μεγαλύτερη φωνητική ομοιότητα της «κατάληξης» του δανεί-

ου με ελληνικές λέξεις. Υπάρχουν και μερικές εξαιρέσεις οι οποίες αφορούν τίτλους, όπως:

1. <i>συρ</i> (<i>sir</i>)	Αρ. 7 σελ. 78, 1112 μ.Χ.
2. <i>ρήξ</i> (λατ. <i>rex</i>)	Αρ. 31 σελ. 162, 1317-20 μ.Χ.

Το είδος των όρων ευνόησε προφανώς τη διατήρησή τους ως έχουν.

2.1.2. Υποκοριστική κατάληξη *-ιν*

1. <i>μηνολόγην</i>	Αρ. 1 σελ. 49, 1348-52 μ.Χ.
2. <i>συναξάριν</i>	Αρ. 1 σελ. 49, 1348-52 μ.Χ.
3. <i>κανωνάριν</i>	Αρ. 1 σελ. 49, 1348-52 μ.Χ.
4. <i>κυπήν</i>	Αρ. 7 σελ. 80, 1112 μ.Χ.
5. <i>βουνάρην</i>	Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.

Η κατάληξη *-ι(ν)*, ήδη της ελληνιστικής περιόδου, προέρχεται από την *-ιον*. Είναι γενικευμένη κατά την εποχή που μας απασχολεί. Η διαφορά στην κυπριακή διάλεκτο είναι ότι διατηρείται το τελικό *-ν*. Η διατήρηση της κατάληξης *-ιον* στα παρακάτω παραδείγματα οφείλεται στη διατήρηση αρχαϊζόντων τύπων στην εκκλησιαστική γλώσσα:

1. <i>αμπελήω</i>	Αρ. 2 σελ. 58, 1072/3 μ.Χ.
2. <i>περιβόληω</i>	Αρ. 2 σελ. 58, 1072/3 μ.Χ.
3. <i>ψαλτήριον</i>	Αρ. 10 σελ. 87, 1150-80 μ.Χ.
4. <i>συνεξάριον</i>	Αρ. 45 σελ. 196, 1336/7 μ.Χ.

2.1.3. Θηλυκά σε *-ισσα*

1. <i>πρεσβιτέρισσα</i>	Αρ. 19 σελ. 123, 1251/2 μ.Χ.
2. <i>ενγκόνισα</i>	Αρ. 51 σελ. 214, 1353 μ.Χ.
3. <i>κύπριότησας</i>	Αρ. 79 σελ. 284, 1535 μ.Χ.

Αυτό το επίθημα διαδόθηκε ευρύτατα από την ελληνιστική εποχή. Μέχρι σήμερα είναι σύνηθες και παραγωγικό στα εθνικά και στα ονόματα που δηλώνουν συγγένεια.

2.1.4. Γενική αρσενικών σε *-η ~ -ίου*

1. <i>αλεξη</i>	Αρ. 1 σελ. 53, 1062/3 μ.Χ.
2. <i>πασχάλι</i>	Αρ. 1 σελ. 52, 1062/3 μ.Χ.
3. <i>σταμάτη</i>	Αρ. 7 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.

Η γενική αυτού του τύπου είναι κοινό μορφολογικό χαρακτηριστικό της Ελληνικής στο σύνολό της και προϋποθέτει την υφαίρεση (;) *-ιος* > *-ις* [is] που ευνόησε την ένταξη των εν λόγω ουσιαστικών στην α' κλίση.

2.1.5. Αλλαγές στο κλιτικό παράδειγμα

1. <i>γυναίκα</i> ~ <i>γυναίκες</i> (αιτ.)	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.

2. λαών πολλόν
(ονομ. πολλός)	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
3. κτητορου >
ονομ. *ο κτήτορος	Αρ. 17 σελ. 112, 1201-10 μ.Χ.
4. κτητόρη >
ονομ. *ο κτητόρης	Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.
5. μαχεράδος (=μαχαιρά)	Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.
6. τινάς (ονομ. ενικού) ~ τις	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
7. άρσου ~ αλσους	Αρ. 24 σελ. 139, 1313-20 μ.Χ.
8. νιχτούς ~ νυχτός	Αρ. 24 σελ. 139, 1313-20 μ.Χ.
9. έγκόν (ονομ.)	Αρ. 51 σελ. 214, 1353 μ.Χ.
10. κρητός (=κριτού)	Αρ. 93 σελ. 322, 1551-8 μ.Χ.

Οι ημιμαθείς λόγιοι της εποχής αυτής, αν και γράφουν σε λόγο αρχαιοπρεπή, συγχέουν κάποτε τα κλιτικά παραδείγματα. Λόγω του ότι η γ' κλίση βρίσκεται σε αχρηστία, οι ομιλητές προσπαθούν να προσαρμόσουν τα ονόματα αυτά στην α' ή τη β' κλίση. Μερικά παραδείγματα οφείλονται σε παρετυμολογία όπως το παράδειγμα 10 (σύγχυση με το *Κρης-Κρητός*).

2.2. Ρήματα

2.2.1. Κατάληξη ρήματος σε -νω

1. κατεβέννη	Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.
2. εύγεννεν	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
3. παγέννουν	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
4. επιγαίννασιν	Αρ. 58 σελ. 234, 1460-65 μ.Χ.

Βλ. παραπάνω § 1.2.5.1., § 1.2.9.

2.2.2. Κατάληξη ρημάτων σε -εύω και -αύγω

1. έκαυγα	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
2. έγύρευγα	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
3. αρχεύγει	Αρ. 73 σελ. 270, 1527 μ.Χ.

Οφείλεται σε ανάπτυξη συνοδίτη φθόγγου [j] σε μεσοφωνηεντική θέση, βλ. παραπάνω § 1.2.7.1.

2.2.3. γ' ενικό παρατατικού σε -τον

1. εγίνετων	Αρ. 1 σελ. 51, 1062/3 μ.Χ.
2. ήτον	Αρ. 8 σελ. 83, 1153 μ.Χ.

2.2.4. γ' πληθυντικό ενεργητικού παρατατικού σε -σαι(ν)

1. ύχαση	Αρ. 7 σελ. 80, 1112 μ.Χ.
2. επιγέννασιν	Αρ. 58 σελ. 234, 1460-65 μ.Χ.
3. αλέθασι	Αρ. 58 σελ. 234, 1460-65 μ.Χ.

6. εκατέβηκεν	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
7. εκατέλαβεν	Αρ. 17 σελ. 113, 1201-10 μ.Χ.
8. εγοράσθη	Αρ. 92 σελ. 325, 1552 μ.Χ.

Στο γλωσσικό αίσθημα του συγγραφέα τα ρήματα με προθέσεις θεωρούνται πλέον ως απλά (δύο ρίζες αλλά ένα μόνο θέμα), γι' αυτό και η αύξηση τίθεται στην αρχή.

3. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

3.1. Όροι οι οποίοι παραλλάσσουν από άλλες διαλέκτους της ελληνικής

1. αθούσαν = αίθουσα	Αρ. 1 σελ. 52, 1062/3 μ.Χ.
2. ομαλότους = αιχμαλώτους	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
3. ομπρίπτερα = προηγουμένως	Αρ. 97 σελ. 332, 1555 μ.Χ.

3.2. Λέξεις χαρακτηριστικές

1. ονομίσματα	Αρ. 1 σελ. 50, 1062/3 μ.Χ.
2. εχρωνίας	Αρ. 1 σελ. 50, 1062/3 μ.Χ.
3. απέ~από	Αρ. 1 σελ. 51, 1062/3 μ.Χ.
4. έκουρσε~κούρσεψε	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
5. εγίνικα	Αρ. 7 σελ. 80, 1112 μ.Χ.
6. εγόρασεν~αγόρασεν	Αρ. 54 σελ. 223, 1385 μ.Χ.
7. πώλλα~πολύ	Αρ. 68 σελ. 258, 1507-10 μ.Χ.
8. ένε~είναι	Αρ. 68 σελ. 261, 1507-10 μ.Χ.
9. αρχεύγει~αρχίζει	Αρ. 73 σελ. 270, 1527 μ.Χ.
10. έπόθανεν~πέθανε	Αρ. 97 σελ. 332, 1555 μ.Χ.

Βλ. παραπάνω § 1.1.6.

3.3. Δάνεια

Βλ. παραπάνω § 2.1.1.

Υπάρχουν, όπως είναι ευνόητο, πολλά δάνεια (κυρίως φράγκικης, ενετικής και τουρκικής προέλευσης) στην κυπριακή διάλεκτο της περιόδου που εξετάζουμε, λόγω της κατοχής του νησιού από αλλόγλωσσους.

3.4. Τοπωνύμια

1. λεουκουσίαν	Αρ. 1 σελ. 51, 1062/3 μ.Χ.
2. λαιμεσόν	Αρ. 1 σελ. 51, 1062/3 μ.Χ.
3. Πάφου	Αρ. 2 σελ. 59, 1072/3 μ.Χ.
4. Νεμεσσών (=Λεμεσόν)	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
5. Πάμφου ³¹	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
6. αμωχοστον ³²	Αρ. 56 σελ. 228, 1406-8 μ.Χ.

3.5. Σύνθετες λέξεις

1. σειρηνοθελεκτότερπνον	Αρ. 9 σελ. 85, 1158 μ.Χ.
2. χρυσοβρυτόρρυτον	Αρ. 9 σελ. 85, 1158 μ.Χ.
3. χρύσοτευκτόμορφον	Αρ. 9 σελ. 85, 1158 μ.Χ.
4. αγχοινουστάτο-
νηφαλιοτάτου	Αρ. 67 σελ. 257, 1507-10 μ.Χ.

Περιέλαβα σύνθετες λέξεις, για να δείξω τη χαρακτηριστική ικανότητα των λογίων της εποχής να πλάθουν τέτοιες λέξεις με βάση λόγιους τύπους³³.

4. ΣΥΝΤΑΞΗ - ΤΥΠΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ

4.1. Προσδιορισμός χρόνου

1. τί αυτή ἡμέρα	Αρ. 1 σελ. 51, 1062/3 μ.Χ.
2. κατά τους
καιρούς εκείνους	Αρ. 4 σελ. 65, 1089/90 μ.Χ.
3. την αὐτὴν ἡμέραν	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
4. ιουαννουαρίου μηνός	Αρ. 16 σελ. 110, 1204/5 μ.Χ.

4.2. Άλλες τυπικές εκφράσεις

1. ώρα μεσωνοικτίου το ελθοίν εις την προοίαν το Σάββατον	Αρ. 1 σελ. 51, 1062/3 μ.Χ.
2. έφωνεύθησαν λαώς πολλύς	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
3. και να το ακούσει τινάς φοβήται	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
4. έλλήληθα του προσκυνήσαι	Αρ. 17 σελ. 114, 1201-10 μ.Χ.
5. έγεννήθη κάμου	Αρ. 24 σελ. 139, 1313-20 μ.Χ.
6. εγόρασεν την... εις νομίματα β'	Αρ. 54 σελ. 223, 1385 μ.Χ.
7. εύχεσθαι αυτόν διά τον κύριον	Αρ. 1. σελ. 52, 1062/3 μ.Χ.
8. εύχαισθε αυτο δια τον κυριον	Αρ. 1 σελ. 53, 1062/3 μ.Χ.
9. εύχεσθε υπερ αυτήν	Αρ. 1 σελ. 53, 1062/3 μ.Χ.
10. ευχαισθαι μοι	Αρ. 2 σελ. 56, 1072/3 μ.Χ.
11. εύχεσθαι με δια τον κύριον	Αρ. 62 σελ. 244, 1475 μ.Χ.
12. διάνα με φέρει νίμαν	Αρ. 69 σελ. 261, 1512 μ.Χ.
13. ιπάρχει εμου μάρκου	Αρ. 106 σελ. 358, 1569 μ.Χ.

Οι προσδιορισμοί αυτοί δεν χρησιμοποιούνταν στην καθημερινή γλώσσα. Είναι φανερό ότι οι στερεότυπες εκφράσεις της εκκλησιαστικής γλώσσας έχουν εκλείψει πια από τον προφορικό λόγο, αλλά

επηρεάζουν έμμεσα ως απολιθώματα πια, τον γραπτό λόγο των συντακτών των κειμένων.

4.3. Επίταξη αντωνυμίας

1. έβαλεν τους	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
2. έκαυσέν τους	Αρ. 7 σελ. 76, 1112 μ.Χ.
3. έδοκεν μου	Αρ. 48 σελ. 204, 1345/6 μ.Χ.
4. εγόρασεν την	Αρ. 54 σελ. 223, 1385 μ.Χ.
5. χερετοσε	Αρ. 68 σελ. 258, 1507-10 μ.Χ.

5. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΚΟΣΜΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ - ΣΥΓΚΡΙΣΗ³⁴

Στα κοσμικά κυπριακά κείμενα της εποχής που εξετάζουμε παρατηρούνται χαρακτηριστικά που δεν παρουσιάζονται στην εκκλησιαστική γλώσσα της ίδιας εποχής.

5.1. Φωνητική - Φωνολογία

5.1.1. Παχέα συριστικά - Φαινόμενα ουράνωσης

Στην κυπριακή διάλεκτο, όπως και σε άλλες διαλέκτους, υπάρχουν, μεταξύ άλλων, δύο κατηγορίες συμφώνων, τα παχέα συριστικά και τα προστριβή. Διαχρονικά προέρχονται από ουράνωση προ /e/ και /i/ των υπερωικών /k, γ, x, g/. Η ύπαρξη των συμφώνων αυτών στην καθημερινή γλώσσα της εποχής που εξετάζουμε ήταν προφανώς συχνή, αν κρίνουμε κυρίως από τη σύγχρονη Κυπριακή. Στα εκκλησιαστικά κείμενα δεν ανιχνεύονται, γιατί δεν υπάρχουν αντίστοιχα γραφήματα.

5.1.2. Σίγηση τριβομένων σε μεσοφωνηεντική θέση

Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται σε πολύ μεγάλο βαθμό στα δημοτικά τραγούδια της Φραγκοκρατίας αλλά καθόλου στους Λεόντιο Μαχαίρα και Γεώργιο Βουστρώνιο, ούτε στα εκκλησιαστικά κείμενα της εποχής. Από αυτό συμπεραίνουμε ότι το φαινόμενο της σίγησης των τριβομένων σε μεσοφωνηεντική θέση είναι χαρακτηριστικό της λαϊκής, καθημερινής γλώσσας και όχι του γραπτού λόγου και γενικότερα της εκκλησιαστικής γλώσσας.

5.2. Μορφολογία

5.2.1. Κατάληξη των υποκοριστικών

Στα κοσμικά κείμενα η κατάληξη των υποκοριστικών είναι πάντοτε -ιν. Η κατάληξη -ιον δεν διατηρείται σε καμιά περίπτωση, σε αντίθεση με τα εκκλησιαστικά κείμενα.

5.2.2. Μετοχή

Στα κοσμικά κείμενα της περιόδου χρησιμοποιείται στην ενεργητική φωνή η άκλιτη μετοχή. Η ενεργητική μετοχή από τον 5ο ήδη αιώνα μ.Χ. έχει ένα μόνο τύπο, *-οντας/-ώντας* που χρησιμοποιείται και σήμερα³⁵.

5.3. Λεξιλόγιο

5.3.1. Δάνεια

Στα κοσμικά κείμενα της περιόδου τα δάνεια είναι πολύ περισσότερες απ' ό,τι στα εκκλησιαστικά κείμενα. Η χριστιανική εκκλησιαστική γλώσσα είναι συντηρητική και (στην εποχή με την οποία ασχολούμαστε) αφομοιώνει πλέον ελάχιστα ξένα στοιχεία.

5.4. Σύνταξη

Στο συντακτικό επίπεδο παρατηρείται η μεγαλύτερη διαφορά κοσμικής και εκκλησιαστικής γλώσσας. Η εκκλησιαστική γλώσσα είναι βαθύτατα επηρεασμένη από την αρχαιοπρεπή σύνταξη των εκκλησιαστικών κειμένων. Παρατηρούνται φυσικά και στοιχεία της κυπριακής διαλέκτου, αλλά πολύ λιγότερα απ' όσα στα σύγχρονα κοσμικά κείμενα.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Από την περιγραφή, την ερμηνεία και τη σύντομη παρουσίαση των χαρακτηριστικών της κοσμικής γλώσσας που δεν εμφανίζονται στην εκκλησιαστική, γίνεται σαφές ότι η γλώσσα της Εκκλησίας είναι συντηρητική και ελάχιστα στοιχεία εισδύουν σε αυτήν είτε από ξένες γλώσσες είτε από τη διάλεκτο.

Πολλά από τα στοιχεία της διαλέκτου που εμφανίζονται στα κοσμικά κείμενα δεν εμφανίζονται στα κείμενα που γράφτηκαν από μοναχούς και ιερείς, λόγω της επαφής των τελευταίων με τα εκκλησιαστικά κείμενα. Στον προφορικό τους λόγο οπωσδήποτε μιλούσαν στη διάλεκτο της εποχής, όπως οι κοσμικοί, αλλά δεν έγραφαν σε αυτήν: κατά τους ανθρώπους της εκκλησίας έπρεπε να διατηρηθεί η γλώσσα του Ευαγγελίου, γι' αυτό και ήταν αντίθετοι στη χρησιμοποίηση νεωτερικών τύπων, είτε διαλεκτικών είτε τύπων της δημοτικής - λαϊκής γλώσσας.

Πρέπει οπωσδήποτε να τονιστεί ότι οι πολλές εναλλαγές στο φωνητικό - φωνολογικό επίπεδο οφείλονται σε παρετυμολογία. Αυτό είναι αναμενόμενο αφού συχνά πρόκειται για ημιμαθείς γραφείς με ελάχιστες γνώσεις ορθογραφίας, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα, πρώτον, να ετυμολογούν τις λέξεις λανθασμένα και, δεύτερον, να προσαρμόζουν την ορθογραφία ή να διορθώνουν τον τύπο σύμφωνα με τις ετυμολογικές τους προσεγγίσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τις πολιτιστικές σχέσεις Ελλήνων και Λατίνων στην Κύπρο κατά τη μεσαιωνική περίοδο βλ. P. Schreiner, «Παρατηρήσεις στις πολιτιστικές σχέσεις Ελλήνων και Λατίνων στη Μεσαιωνική Κύπρο», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού συνεδρίου* (Λευκωσία, 20-25/4/1982) [1986], τόμ. II, 77-82.
2. Constantinides - Browning 1993, αρ. 68 σελ. 261, 1507-10 π.Χ.
3. Χριστοδούλου 1983, 329-490.
4. Πρβλ. Μ. Χριστοδούλου, "Η Κυπριακή διάλεκτος κατά τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα", στον συλλ. τόμο *Η ζωή στην Κύπρο τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα* (Λευκωσία 1984), 268.
5. Διατηρώ, όπως είναι αυτονόητο, την ορθογραφία των χειρογράφων, γιατί βοηθά στην εξαγωγή συμπερασμάτων (π.χ. παρετυμολογίες).
6. Οι παραπομπές αφορούν στο έργο Constantinides - Browning 1993.
7. Βλ. M. Grammont, *Traité de phonétique* (Paris 1933), 217.
8. Πρβλ. Browning 1991, 123 και παρακάτω § 2.2.8.
9. Βλ. Brixhe 1987, 115-116.
10. Brixhe 1987, 115. Browning 1991, 81-83.
11. Για τους σχηματισμούς —ήδη από την ρωμαϊκή περίοδο— αορίστων κατά το παράδειγμα των ασίγμων αορίστων βλ. Brixhe, ό.π., 86.
12. Εδώ δεν ενδιαφέρει αν τα συγγραφήματα <ΠΠ> απέδιδαν ένα δασύ [pʰ], όπως στη σύγχρονη Κυπριακή, ή ένα μακρό φώνημα. Εδώ δηλώνεται συμβατικά ως /p:/ (ή /t:/ ή /k:/ κατά περίπτωση).
13. Βλ. παραπάνω σημ. 12.
14. Βλ. την υποδειγματική μελέτη του J. Méndez Dosuna, *Los dialectos dorios del Noroeste. Gramática y estudio dialectal* (Salamanca 1985), 333-394 όπου αναλύονται εξονυχιστικά τα αρχαιοελληνικά όσο και τα νεοελληνικά στοιχεία.
15. Βλ. παραπάνω σημ. 12.
16. Η γραφή αποδίδει [dzaci:'zmena]; Δεν μπορώ να αποφανθώ. Βεβαίως δεν έχει λυθεί το πρόβλημα αν υπάρχουν «διπλά» ουρανικά.
17. Πρβλ. παραπάνω § 1.2.2.3.
18. Δεν ενδιαφέρει εδώ αν πρόκειται για ένα (μακρό) φώνημα ή για δύο.
19. Βλ. παραπάνω σημ. 18.
20. [ti'xora] ή [ti'x:ora] με αφομοίωση όπως στη σύγχρονη Κυπριακή;
21. Ήδη [nazia'zu] ή [naza'zu];
22. Πρβλ. νεότ. κυπρ. αντίστροφη γραφή «εμφυής» αντί του *ευφυής*. Ο τύπος [efi:'is] της διαλέκτου θεωρείται (λόγω παρετυμολογίας) ότι προέρχεται από τύπο [emfi'is].
23. Βλ. παραπάνω σημ. 18.
24. Βλ. παραπάνω σημ. 18.
25. Βλ. παραπάνω σημ. 18.
26. Πρβλ. Παντελίδου 1929, 44-45.
27. Πρβλ. Παντελίδου 1929, 51-52· Ελ. Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, «Η σημερινή κατάσταση του συμβαϊκού ιδιώματος», *Νεοελληνική διαλεκτολογία*. Πρακτικά πρώτου πανελληνίου συνεδρίου νεοελληνικής διαλεκτολογίας (Ρόδος 26-30.3.1992) [Αθήνα 1994], 97 § 3.
28. Ο όρος «διπλά» χρησιμοποιείται συμβατικά; δεν ενδιαφέρει εδώ αν πρόκειται για ένα (μακρό) φώνημα ή για δύο.
29. Χριστοδούλου 1983, 387:¹¹ Τα παρατεταμένα σύμφωνα της νυν κυπριακής διαλέκτου προέρχονται εκ προσαρμογής των αρχαίων διπλών, εκ μεταγενεστέρας αναλογίας ως το παρατεταμένον νν εν ρηματικούς τύποις εξ υστερογενούς αναπτύξεως κατά την τονικήν βάσιν, εξ αφομοιώσεως ενρίνου, εκ ξένων δανείων και εκ της παιδείας και

της εκκλησίας¹¹.

30. Βλ. Μ. Γεωργίου, «Το φαινόμενο της αηχοποίησης στη νεότερη κυπριακή διάλεκτο» (σε αυτόν τον τόμο, σελ. 245).

31. Βλ. παραπάνω § 1.2.5.5.

32. Βλ. παραπάνω § 1.2.5.7.

33. Βλ. Browning 1991, 114-116.

34. Πρβλ. W. Aerts, «Leontios of Neapolis and Cypriot Dialect Genesis», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία, 20-25/4/1982) [1986], τόμ. 2, 379-389 (με τη βιβλιογραφία): Μ. Tsiapera, «The history of Cypriot Greek mirrors the history of the island: example the medieval period», *Themes in Greek Linguistics*, Papers from the first international conference on Greek Linguistics, Reading (Sept. 1993) [Amsterdam 1994], 455-56.

35. Βλ. Α. Παναγιώτου, «Εξέλιξη του ονόματος και του ρήματος της ελληνικής κατά την ελληνιστική, ρωμαϊκή και πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Τα επιγραφικά δεδομένα της Μακεδονίας», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, Πρακτικά της 12ης ετήσιας συνάντησης του τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (18-20 Απρ. 1991) [Θεσσαλονίκη 1992], 25 § 2.7. Browning 1991, 89-90.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Brixhe 1997: Cl. Brixhe, *Essai sur le grec anatolien au début de notre ère* (Nancy).
 Browning 1991: R. Browning, *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα* (Αθήνα).
 Constantinides - Browning 1993: C.N. Constantinides - R. Browning, *Dated Manuscripts from Cyprus to the Year 1570* (Nicosia).
 Παντελίδου 1929: Χρ. Παντελίδου, *Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων της Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ίκαρίας* (Αθήνα).
 Χριστοδούλου 1983: Μ. Χριστοδούλου, «Κυπριακά κανονικά διατάξεις», *Έπετηρίς του Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών* XII, 329-490.

SUMMARY

Maria K. Kalli, *The Greek Cypriot religious texts during the Byzantine and Post-byzantine periods*

Based on manuscripts copied in Cyprus or elsewhere by Cypriot copiers from the tenth century to the occupation of the island by the Ottomans in 1570/71, this study examines the Greek language of the Cypriot religious texts during the Byzantine and Post-byzantine periods and intends to draw its characteristics.

The language of the texts is the formal language of the Grek Orthodox Church; However these texts include types which belong to the Cypriot dialect of the period. The language of the religious texts is conservative and very few elements are incorporated to it from foreign languages or from the dialect. Because of the writer's continuous contact with the religious texts, many of the phenomena observed in the contemporary literary texts do not appear in the religious ones. It is self-evident that the people of the Church used in their oral speech the dialect of the period like all of the Cypriots, but they were not using dialectic forms when they were writing: in the mind of the clergy the language of the Gospel had to survive and that is the reason for their contrast to the «modern» forms of the dialectic or popular language.

The attention should be drawn to the fact that the characteristics of the Greek religious texts are mainly due to folk-etymology, as it is expected from half-learned writers.

From the presentation and the analysis of the characteristics of the Greek of the Cypriot religious texts and from the comparison with their contemporary literary ones, is concluded, except of the fact that the language of the texts of the church is conservative, that the Cypriot dialect has formed from the tenth century its phonological, morphological and syntactic levels, and less its vocabulary; the same characteristics still survive to the present days in the Modern Cypriot dialect.